

TÜRK MASALLARINDA MOTİVASYON, FORMÜL, MİTOLOJİK MOTİF VE MİTOLOJİK KARAKTERE ÖZGÜ ÖZELLİKLER

Specific Peculiarities of Motivation, Formula, Mythological Motif and Mythological Image in Turkic Tales

Ramil ALIYEV*

Özet: Masalların temel yapısında önemli olan bir kaç aktif unsur var. Bunlar masalla ana olay arasında köprü rolü üstlenen motivasyon, mitolojik motif, formül ve mitolojik karakterdir. Bu elementlerin katılımıyla masalın yapısı oluşur. Onlarını karşılıklı biçimde öğrenilmesi direk masalın öğrenilmesi demektir.

Masallarda bunların - motivasyon, mitolojik motif, formül ve mitolojik karakter – hepsi bir arada çok az araştırılmıştır. Özellikle motifin kendi fonksiyonunu yapmasında motivasyonun rolü bugüne kadar hiç araştırılmamış konu olarak kalıyor. Motivasyon olmadan motif yaranamaz ve motifin hareketsiz olması mitolojik karakterin faaliyetsizliğine sebep olur.

Anahtar kelimeler: Masal, Arşetip, Motivasyon, Motif, İmaj, Kahraman, Formül.

Abstract: The process of tale formation includes the mythological thought, archetype, motivation, motif, mythological tehts, variant-invariant, plot and mythological thought system. Inside all this system the mythological image acts as a tale hero. Each of these units is separately analyzed in the tales “Prince Mutalib”, “Malik Mammad and Malik Ahmad”, “Golden ram” and “Dead Mahammad”. Motivation is a starting point used in narration to pass to main events. Motivation is used in each tale. Motifs and archetypes play role in transforming of mythological images into a status of a tale hero. A lot of motifs regulating the lives and activities of tale heroes are spoken about in the article (for ehample, childlessness, resurrection, fossilization, becoming a tree etc.). Mythological image and mythological motif are presented in the article as interrelating elements. Prince Mutalib is related with the motif of childlessness and Malik Ahmad, Dead Mahammad and the bald are related with the motif of resurrection. The mythological images such as the old woman, innocent girl, guilty girl, dervish, Guli-Kah-Kah play a role in revelation of the functions of these motifs.

Key words: tale, archetype, motivation, motif, plot, image, hero, formul

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü araştırmacısı

Masalların temel yapısında önemli olan bir kaç aktif unsur var. Bunlar masalla ana olay arasında köprü rolü üstlenen motivasyon, mitolojik motif, formül ve mitolojik karakterdir. Bu elementlerin katılımıyla masalın yapısı oluşur. Onlarını karşılıklı biçimde öğrenilmesi direk masalın öğrenilmesi demektir.

Masalarda bunların - motivasyon, mitolojik motif, formül ve mitolojik karakter – hepsi bir arada çok az araştırılmıştır. Özellikle mötiffin kendi fonksiyonunu yapmasında motivasyonun rolü bugüne kadar hiç araştırılmamış konu olarak kalıyor. Motivasyon olmadan motif yaranamaz ve mötiffin hareketsiz olması mitolojik karakterin faaliyetsizliğine sebep olur.

Masal yaratıcılığı karışık süreçtir. Bu süreçte arşetip, motivasyon, motif, mitolojik metinler, varyant-invaryant, süje, mitolojik düşünce sistemi, kahraman karakteri hep birlikte masalın yapısını oluşturur. “Bu genelde her bir halkın sihirli masal süjelerinin kapsamını –karakter, motif, süje terkiibini saptamaya, milli tefekkürde sihirli masalın yeri ve pozisyonunu, ilgili olduğu dünyagörüşünü dürüstleştirir.” (6, s.319) yapının bu çeşit izlenimine tüm sihirli masalarda rastlıyoruz. Masal objektif aemle bedii tefekkür arasındaki ilişkileri yansıtan, halk fantezisinden yararlanarak bir kaç süjeden oluşan özel metin tipidir.

Masalla objektif gerçeklik arasında olan ilişkiler hem de masalın bedii özelliklerine bağlıdır. Masalarda inandırma, hiperbola, metafor aynı zamanda bedii özellik olarak onun poetikasına girer. Masalın temel beddi özellikleri onun sözlü yolla yaranması ile doğru orantılıdır. Saydığımız bu özellikler tüm masallara aittir. “Şahzade Mütalip” masalında inandırma, metafor ve benzeri özellikleri gözlemliyoruz. Masalda derviş padişaha şöyle diyor: “sen tüm bu kadınları boğmak zorundasın. Bu kadınların çilesi seni boğduğu için çocuğun olmuyor. Senin genç bir eş alman lazım. Bu karılarının çilesinin senden çıkması için de günde üç kere soğuk suyla yıkanman lazım. Yedi yıl geçtikten sonra çocuğun doğar” (1, s.3) Biz burada inandırmanın özel tipiyle (ferdi inandırma) karşılaşlıyoruz. Demek iki türlü inandırma var: biri amfi inandırma, diğeriye masal personajını inandırma. Masalın tüm sujesi ikinci inandırmaya bağlı. Masalda özel inandırmadan sonra olayların motifi açıklanır. Bu motif genel motiftir. Masalın genel motifini sujelere göre belirleyebiliriz. Buradan anlaşıldığı kadarıyla “Şahzade Mütalip” masalında padişahın kısırlığında başlayarak Mütalib`in buluş çağına kadar olan kısım genel motiftir. Bu genelleştirilmiş motif içinde birkaç özel motif de bulunur: evlatsızlık motifi, olağanüstü doğuş motifi, ad takma motifi, karı motifi, ölüm motifi ve b.

Bugüne kadar masal sujelerini hep genel motifsiz açıklamışlar. Buradan da anladık ki genel mötiffin içinde birkaç özel motif var. Genel motif sujeyle ilgili olduğundan onu özel motiflerden ayrı saymış ve bu sebepten araştırmamışlar.

Genel motifler özel motife geçmek için motivasyon oluşturur. Masalda vurguladığımız şeye “padişahın ihtirası” da diyebiliriz. Masalda ikinci genel motivasyon padişahın genç karısının ahlaksızlığı ile ilgilidir. Bu motivasyon bünyesinde “iftiraya uğrama” motifini barındırıyor. Motivasyon olayın gelişimine yol açıyor ve onu motif tamamlıyor. Biz genel motivasyonda padişahın karısının karakterindeki nakışlığı, yani Mütalib'e aşık olduğunu görüyoruz. Bunun sonucunda da iftiraya uğrama ve Mütalib'in ölüm hükmü ile karşılaşılıyor.

Söylediklerimizden şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: motivasyon ve motif mitolojik karakterin zaman ve mekandaki faaliyetine yardımcı olan masal elementleridir (motivasyonda masalın sujesine ve herhangi bir motifin oluşmasına hazırlık görünüyor). Motivasyon önceden motifin açıklamasını yapıyor aslında. Çünkü motivasyonla motif arasındaki olaylar da iftiranın hangi düzeyde hazırlandığı bilgisini veriyor.

Türk masallarında motifle birlikte formül de var. Formül geniş anlamda ifade etsek, sözdür. Söz beddi anlamda gelişen ifadedir. Bu ifadenin taşıdığı anlam kullanılış imkanlarına bağlıdır. O geniş şekilde kullanılırsa özdeyişe, hikmetli söze, formüle ve s. dönüşebilir. Formülün de kullanım imkanları geniştir. O, dilbiliminde, edebiyatta, halkbiliminde, mantıkta, matematikte ve benzeri bilimlerde uygulanabilir. Sadece bu formülün bu bilimlerde kullanım özelliğe bir birinden ayrıdır. Eğer bu kelime sözel alanda söz, işaret, fonem ve s. anlamlarında kullanılıyorsa sayısal ilimlerde matematiksel anlamlar (matematiksel harf, matematiksel formül ve s.) içeriyor. Masallarda karşılaştığımız formüllerse (“Bir varmış, bir yokmuş”, “Hamam hamam içinde, helbir saman içinde”, “Derelerden yel gibi, tepelerden sel gibi...”, “Aya sen çıkma ben çıkacam...”, “Az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik”, “Kadın ne kadın, yeme içme hatt-ı haline, gül cemaline temaşa eyle”, “Berkitti çarıkların tabanı, kırdı yerin tabanın, güne bir menzil, Hacı çeşmeye taraf gitmenin binasını koydu” ve b.) cümle biçimindedir.

Formül motivasyondan önce gelir ve formülün görevi motivasyonu açıklamaktır. Yukarda da söylediğimiz gibi, başlangıç, formülün son bölümündeki “bir adam vardı” cümlesinden sonra gelen “Bu adamın üç kızı vardı. Adam kuşburnu toplayarak satar ve bununla da ailesini geçindirirdi. Böylece onlar yarı aç, yarı tok yaşarlardı.” Bölümü ana bölüme geçmek için motivasyon oluşturur. Demek formül, motivasyonun konusuna yarar. Formülün içeriğine göre motivasyon da genişler. Motivasyona göre formülleri saptayabiliriz. Girişin motivasyonu başlangıç formülünü oluşturur.

Türk masallarında mitolojik karakterlere sırf sihirli masallarda rastlıyoruz. Azerbaycan masallarında mitolojik karakter dendiği zaman kozmik mekana bağlı

sihirli araçlarla silahlanmış ve mitolojik tanrılarla ilgili olan ve sonra kahraman tipine dönüşen karakterler anlaşılıyor. Örneğin, Güli –Gah-Gah kozmik-mitolojik meekanla ilgilidir, Melik Muhammed bir zamanlar mitolojik tanrı olmuştur. Onların masallarındaki durumlar da mitolojik açıdan açıklanır. Masallardaki mitolojik kahramanlar ana fikrinin bedii kökünü mitolojik motiflerden almıştır. Somut şekilde ifade edecek olursak, her bir mitolojik motife uygun mitolojik kahraman ve karakterler oluşur. Örneğin, “Melik Muhammed ve Melik Ahmet” masalında Melik Muhammed ve Melik Ahmet mitolojik karakterlerdir. Onların mitolojik karakter olarak oluşumu mitolojik motifle doğru orantılıdır. Masalda padişahın evlatsız olduğu söyleniyor. Rüyada ona sabah namazından önce kalkıp gölün kenarına gitmesi, sudaki elmayı alması ve o elmanın yarısını eşiyile birlikte kendilerinin diğer yarısının ise komşuluktaki nahırcı kadınla bölüp yemesi istenir (1, s.117). bu masalda ana motif evlatsızlıktır. Motifi harekete geçiren araçlar su ve elmadır. Yani su ve elma sayesinde evlatsızlık motifi aktif motife dönüşüyor. Bu da mitolojik kahramanın gelecek faaliyetinde etkin amildir. Kahramanın doğumunda su ve elma mucizevi kuvvedir. Bu araçlar kahramanın gelecek faaliyetini kodlaştırır. Bu masalda üç çeşit mitolojik motif söz konusudur. Birincisi evlatsızlıktır ki bu bölüm kahramanın doğumuna olan süreci kapsar. İkincisi kahramanlığa geçiş dönemidir. Bu motif, masal ve destanlarda şahın oğullarının gelecek taht-u taç için korunmasını kastediyor. Bu sebeple onların yerin altındaki şer kuvvelerden uzak, güneş ışığı almayan yerde büyümesi lazım. Bu motif, kahramanın sakral gücünü arttırmasına yardım eder. Bu masalda da kahramanları mitolojik hayata hazırlamak için bu çeşit motiften yararlanılıyor. Açıya yemek pişirme yasağı konuyor. Maksat, onların kemikle pencereyi kırıp güneş ışığı görmemeleridir. Olaylar bu yardımcı motiften sonra genişler. Her bir mitolojik kahramanın kısmetinde herhangi bir mitolojik karakterin rolü vardır. Bazen mitolojik kahraman kendisi mitolojik karakter rolünde karşımıza çıkar. Biz bu masalda, sırf mitolojik karakter rolünde şekil değiştirebilen ceylan görüyoruz. Ceylan şekline düşen kız aslında yedi dev kardeşin ablasıdır. Masalda kız tilsimli biri olarak tasvir olunmuş. Onunla evlenilemez. Onun adı Güli-GahGah`tır. Masalın burasına kadar ii süjeyle tanıştık: 1) Mitolojik kahramanın doğumu; 2) Maceralar. Masalın macera bölümü mitolojik karakterlerle ilgilidir. Masalın ana sujesi kahramanların faaliyetleriyle ilgilidir. Buraya kadar masalcı belli anlatıdan yararlanır. Örneğin kahramanlar faaliyete başlamak için masalcının onların dilinden padişaha hitap etmesini ve belli yol göstermesini ister. Bu, iç anlatı mitolojik kahramanın gelecek faaliyetine hazırlık maksadı güder. Bundan sonraki olaylar – mitolojik kahramanların sefere çıkması, onların mitolojik mekanda karşılaştıkları engeller, maksatlarına ermek için mücadele ve dönüş tasvir olunur. Masalcı, mitolojik kahramanların cesaretini göstermek için onları en zor mitolojik

durumlara sokar. Bundan dolayı, hatta en eski mitolojik dünyagörüşteki inançlar, denemeler ve benzeri masalcı tarafından kahramanın faaliyetine yardım maksadıyla hatırlatılır. Bu hem de masalın koşuludur ki bir baryer, engel olarak söylenir. Örneğin bu masalda padişah kızının dilinden Melik Muhammed'e Güli-GahGah'ın aşkı için suya dokunmamasını ve suyun da onun dokunmaması gerektiğini tembihliyor. Kazana söyle Güli-Gah-Gah hanımın aşkı için kalk. Görüldüğü üzere, mitolojik karakter hatrına kahraman inançlara dayanarak isteğine ulaşabilir. Dem ki masalda engel hem şarttır, hem inançtır, hem de maksata ermek için araçtır.

Mitolojik kahramanlar maksatlarına ermek için bir kaç engeli geçmek zorundadır. Bu engeller Güli-Gah-Gah'ın mekanına giden yolu daha da zor betimlemek için özel özem arz eder. Bu engellerden biri devdir. Azerbaycan masallarında dev, mitolojik mekanın ana karakterlerindedir. Çoğu zaman devler olumsuz roledir. Onlar mitolojik kahramanın maksadına ermemesi için düşünülmüş şer kuvvelerdir. Diğer masalarda kahramanlar bu engeli aradan kaldırmak için onlarla dövüşür. Bu kahramanlar yatmış devi öldürmeği şerefsizlik sayar. Bu sebepten onları uyandırarak dövüşürler. Melik Ahmet de bu yolu seçer. O, Melik Muhammed'in sevdiği kızı kurtarmak için devle dövüşür. Melik Ahmed'in karakterini ortaya koymak için dev karakterinden yararlanılıyor. Bu kahramanın mitolojik karakterini açmak için masalcı onu Melik Muhammed'in arkadaşı yapmıştır. Muhammed Ahmed ikiz mitolojisinin kuralına göre ikizlerden biri diğerine hizmet etmeli, hatta onun yolunda ölmeyi de bilmelidir. Onlar aynı elmadan doğan ikiz çocuklardır. Masalda Melik Ahmed'in tolerantlığı, Melik Muhammed'i her türlü beladan koruması bu mitin taleplerine uygundur. İkiz mitin kanunlarına göre Melik Ahmed kendi sırrını açmamalı. Bu sebepten o taşa dönüşebilir. Çaresiz kalan Melik Ahmed şahzadeye sırrını açar ve taşa dönüşür. Burada mitolojik kahramanın taşa dönüşmesi onun mitolojik kaynağı ile ilgilidir. Taşa dönüşme motifi ile ilgili -insanın taştan yaranma ve taşa dönüşmesi hakkında- bir çok mitler var. İnsanın taştan yaranma ve taşa dönüşme ilkin inançlardandır. Burada bir soru doğuyor: Melik Ahmet elmadan yarandıysa niye taşa dönüşür? Bize göre burada ilkin inam çiftleşir. Hem elmadan doğulan, hem de taştan yaranan çocukların kozmogenezi aynıdır. Lakin insanın taştan yaranma ve taşa dönüşmesi inancı daha eski olduğu için Melik Ahmed taşa dönüşür. Hem masallarımızda bugüne kadar elmaya dönüşme inancına hiç rastlanmadı. Tüm taşa dönüşme ve ağaca dönüşme olayını eski haline dönüştürmek kanla gerçekleşir. Bu masalda da Melik Ahmed'in insan olması için taşın üzerine kan dökülmesi lazım. Bu süreç inisiasyanın devamlılığını gösterir.

Burada inisiasyanın iki özelliğini görüyoruz. İnsanın taşa dönüşmesi inisiasyanın geleceğe yönelik süreç olduğu. Taşın yeniden insana dönüşmesi ise

inisiyasyonun geriye yönelik sürecidir. Buradan şu sonuca varıyoruz: inisiyasyon mitolojik karaktere özgü özellik değil. Yani Güli-Gah-Gah hiçbir değişime uğramaz. Tam aksi, mitolojik kahraman inisiyasyon olunma özelliğine sahiptir. Mitolojik kahraman inisiyasyon sürecinde ölüm-dirim süreci yaşar. Burada kahramanın ölümü ve dirimi anidir, sırf ölüm-dirim süreci izlenilmez. Demek ki bu masalda ana kuvve mitolojik karakter ve mitolojik kahramandır. Mitolojik karakter de iki ve ya üç gruba ayrılabilir. Temel ve ikinci dereceli (yardımcı) mitolojik karakterlerden söz açabiliriz. Bu masalda Güli-Gah-Gah, dev, buyu bir karış, sakalı bir karış, güvercinler ikinci dereceli (yardımcı) mitolojik karakterlerdir. Bunlar aynı zamanda masalın sihirli kuvveleridir.

Mitolojik karakterin esas kudreti ona verilen mitolojik atamanın gizliliğidir. Daha doğru ifade ile, onlar hayata gelirken kismetleri bu şekilde kodlaştırılmış. Melik Ahmed ana mitolojik kahraman olsa bile onun hayatı Melik Muhammed'in hayatını koruması namına kodlaştırılmış. O, Melik Muhammed için tehlike kaynağı olan atı, kuşu, yılanı öldürür. Melik Ahmed'in hayatındaki bu kodlaştırma mitolojik tabu düzeyinde idare olunur. Tabunun bozulması ise tılsımla ilgilidir. Tılsım iki türlü olabilir: 1) herhangi bir mitolojik kahraman aracılığıyla tılsıma düşme; 2) hiçbir kenar tesir olmadan tılsıma-taşa, ağaca ve s. dönüşme. Masalda ikinci tılsımdan – taşta dönüşmeden yararlanılmıştır.

Buradan, masalda gördüğümüz ana yapı birimlerinin sihirli masalların çoğunda yararlanıldığı sonucuna varabiliriz. "Sihirli masalların çeşitli süje tipleri için en uygun yön, bu masalarda mucizevi motifler, karakterler ve hareketlerin süjenin koçanını teşkil etmesi ve sistem halinde oluşturulmasıdır." (5, s.43).

Sihirli masallar genelde sujüsüne göre bir birinden ayrılır. Sujeye göre mitolojik karakter ve kahramanların işlevi karışık veya basit olabilir. Hakkında konuştuğumuz masalın mitolojik karakterinin işlevi o kadar da karışık değil. Bunun aksine mitolojik kahramanın işlevi çok karışıktır. Aslında bu karışıklık, Melik Ahmed'e kahraman statüsü kazandırır. Lakin o ana mitolojik kahraman değil, esas mitolojik kahraman Melik Muhammed'dir. Melik Ahmed'in esas işlevi Melik Muhammed'i isteğine ulaştırmaktır. Masalda Melik Ahmed'in hayatı, faaliyeti onun ana işlevine bağlıdır. Bu işlev hem de maksattır. Burada maksat ve işlev çiftleşerek mitolojik kahramanın özelliklerinin çizgilerini gösterir. Melik Ahmed mert, sözünün eri, arkadaşına sadık kahramandır. Onun bu özellikleri karşı tarafın da böyle olmasını talep eder. Lakin Melik Muhammed bu düzeyde değil. Bu da doğaldır. Eğer bu kahramanların karakterleri aynı olsa Melik Ahmed'in mitolojik karakterinin açılmasına gerek kalmazdı ve taşta dönüşüme rastlamazdık. Demek ki burada onların karakterlerinin aynı olmaması da şarttır. Bu tip masallar çoktur.

Onlarda da kahramanların karakterleri farklıdır. Bazılarında uygun gelmeyen karakter kabartılarak, ana kahramanın olumlu özellikleri öne çıkarılır. “Melik Muhammed ve Melik Ahmed” masalında bu tür özellikler kabarık olmasa bile, kahramanların mitten kaynaklanan ahlaki tutumlarından sezilir. “Altın koç” masalındaki karakterler olumlu ve olumsuz özelliklerine göre bir birinden ayrılırlar. Bu masalda kahramanlar ikiz değiller. Kahramanların ismi Melik ve Kel’dir. Onlar suyun kenarında tanışırlar. Her iki masal arasında benzerlik var. SAndıktan bulunan resme göre kızı aramaya Kel de katılır. Masalda mitolojik karaktere yakın statüde olan dervişler kahramanlara yol gösterirler. Onlar önceden kahramanları tanırlar. Dervişler iyiliksever ve kötü olarak ikiye ayrılır. İyiliksever dervişin yardımıyla Kel ve Melik sefere çıkar. Masalda mitolojik mekan nehrin öbür sahilidir. Burada en eski inamlardan biri olan taşa tapmayı da görürüz. Kel dervişin öğrettiği gibi taşa şöyle hitap eder: - ey kara taş, sen gökten düştün, yer sana yardım etti, sen de bana yardım et.

Masalın arşitektoniğinde su, öbür dünyayla bu dünya arasındaki köprüdür. Mitolojik mekanı ulaşılmaz yapmak için masalcı belli stereotiplerden yararlanır. Bu sebepten uğrunu savaşılacak kız karakteri bu mekanda tasvir olunur. Mitolojik mekana gitmek için mitolojik attan yararlanır. Şöyle ki taşın altında bir dizgin var, dizgini eline aldığın zaman bir at hazır seni bekler, ata binerek nehrin öbür sahiline geçerek mekandekişmek lazım. Dizgini atın başından çıkarıp öbür sahildeki kara taşın altına koymak lazım. Bu at derya atıdır kıyıda yaşayamaz. Daha sonra asa alarak, demir çarık giyerek o mekana gitmek lazım. Önceki masalda buna benze spesifikler yok. Bu da tabii ki masalcının maharetine, genetik belleğine bağlı bir şey. Bununla beraber her iki masalın arkaik tipi, mitolojik belleği yapı bakımından birleşir. Maksat, herhangi yolla olursa olsun mitolojik mekana ulaşmaktır. “Altın koç” masalının spesifik özelliği mitolojik yardımcı karakterlerinin bol olmasıdır. Bu karakterler kahramana mitolojik mekana ulaşmada yardımcı olurlar. Bu karakterlerden biri karı karakteridir. Karı masalda uzayı oluşturur. Masalda da kahramanları aradıkları sevgililerine kavuşturan kişi karıdır.

Öbür dünyadaki her şey bu dünyadaki gibi tasvir olunur. İkel düşüncede pazar, dükkan, bezirgan, varislik, neccar ve s. bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da gereklidir.

Masalların çoğunda olduğu gibi bu masalda da kuyu, öbür dünyayla bu dünyayı birleştiren araçtır. Kuyu, su, dağ bağlantı rolüyle aynı semantik sıradadır. Masalda Melik Ahmetle kız kuyunun dibinde olduğu tasvir olunur. Bu tür masalarda kahramanın ısrarıyla önce kız kuyudan çıkar. Kahramansa daha sonra çıkar. Kuyudan çıkan kahramanın şer kuvvelerle yeni mücadelesi başlar. Bu tür

masallarda şer kuvve genelde babadır. Hatta baba, şer kuvve rolünü üstlenen yılana dönüşebilir. “Melik Muhammed ve Melik Ahmed” masalının sonu “Altın koç” masalının sonuyla aynı şekilde biter. Taşa dönüşme ilkel tefekkürde insanın taştan yaranması ve taşa dönüşmesini gerçekleştiren doğum -ölüm sürecidir. İkel insan bu dünyada öldüğü zaman öbür dünyada yaşayacağına hep inanmıştır. Bu sebepten onun tefekküründe ölme-dirilme bir statüden diğerine geçmez. Bu masalda da ilkel insan, mitolojik kahramanı diriltmek için hülyasını bu bedii üsuldan yararlanarak tamamlar. Melik Ahmed’in dirilmesi, yani yaşaması artık öbür dünyayla ilgilidir. Yani artık o bu dünyada dirilmez, öbür dünyada dirilerek yaşar. Bu motif söyleyenin ve dinleyenin belleğinde kahramanın ölüp-dirilmesinin öbür dünya ile bağlılığı hiçbir anlam ifade etmez. Söyleyici bu süreci mekanik olarak idrak eder ve dinleyene ötürür.

Ölüp-dirilmeye iki süreç var. O sürecin birincisi bu dünyada oluşan ölümdür. Sürecin ikinci kısmıysa öbür dünyayla ilgili dirilmedir. Tüm masallara dikkat ettiğimiz zaman yapılarında şer kuvve ile mücadelenin durduğunu görürüz. Ecdatlarımız sorunun çözümünü bulmak için kahramanın mücadele yolunda cismen ölmesini, yani onun taşa dönüşmesini düşünmüşler. Taşa dönüşme motifi ölüp-dirilme motifini tefekkürde gerçekleştiren temel akt olmuştur. Yani her iki motif mitolojik düşünceye beraber düzeyde katılır. Onların biri olmazsa diğeri de olmaz. Taşa dönüşme motifinin işlevinin maksadı dirilmenin gerçekleşmesine yardım etmektir. Demek ki taşa dönüşme motifi aynı zamanda bilinçdışında geçit rolü oynar.

Genelde ölüp-dirilme motifiyle ilgili masallara kompleks bakmak lazım. Çünkü bu tür masalarda ölüp-dirilmeden başka masal yapıları da var.

Masalarda ölüp-dirilmenin rolü büyük olsa da bu motifin işlevini tamamlayan tek eleme değil diğerelementler de var. Örneğin, evlatsızlık motifi. Bazı masalarda evlatsızlık motifi ölüp-dirilmenin oluşmasına zemin oluşturur. Biz bunu “Ölü Muhammed” masalında özellikle görüyoruz. Masaldaki motivasyonda oduncunun evladının olmadığı gösterilir. Dervişin verdiği elmayı yedikten sonra bir kızı dünyaya gelir. Masalda bu kızla Ölü Muhammed arasındaki mitolojik bağlantıyı derviş arşetipi gerçekleştirir. Demek ki derviş arşetipi motifin yaranmasına katkı yapar. Arşetip direk motifi oluşturur. Biz masalda arşetipin iki motifin yaranmasındaki rolünü görmüş olduk. O, doğrudan evlatsızlığı oluşturur, ölüp-dirilmenin yaranmasındaysa dolaylı olarak etki yapmış olur. bu süreç masalda da aynı. Oduncunun kızı diğere kızlarla çeşmeye gittiği zaman onun karşısına geçerek “hassan, hubsan, ölüme münasipsin” der. Kısaca ifade edecek olursak, masalda arşetipin görevi, kızı Ölü Muhammed`le birleştirmektir. Masalın yapısını

birkaç bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde arşetipin faaliyeti gözlemlenir. Buraya kızın doğması ve Ölü Muhammed'e rastlaması dahildir. Masalda tasvir olunan küçük kale öbür dünyayı ifade eder. Ölü Muhammed kalede kırkinci odada ölü durumdadır. Masalda öldükten sonra da yaşamak arzusu kapalı şekilde seziliyor. Masalda kırkinci odanın ortasında bir kutunun olduğu ve bu kutunun içinde ölünün olduğu tasvir olunur. Kutunun üzerine şöyle bir yazı yazılmış: "Ben Ölü Muhammedim, birisi benim başımda kırk gün kırk gece Kuran okursa, kırkinci günün tamamında canlanır ayağa kalkarım"(1, s.131).

Eski insanlara göre, öbür dünyadaki hayat bu dünyanın devamıdır. Yani ölen insan hayatını öbür dünyada devam ettirir. (2, s 114-135). Ölü Muhammed de başında kırk gün Kuran okunsa öbür dünyada yaşayacağına inanır. Bu motifte iki komponent var. Motifin birinci kısmı sıradan ölümdür. Masallarda bir halden diğerine geçit her zaman ölüm veya yeniden doğulma (veya ölüp-dirilme) şeklinde tezahür eder (4, s.84). biz masalda ölümün nasıl gerçekleştiğini, Ölü Muhammed'in o kutuya nasıl girdiğini bilmiyoruz. Bu o kadar da önemli değil zaten. Kızın da inisiasyadan nasıl geçtiği ile ilgili bir fikrimiz yok. Daha doğru ifadeyle, inisiasyanın tam tersi sürecininin gerçekleşmesini ancak gözlemleyebiliriz (3, s.42). Çünkü o ölümler alemine sağken giremez. Bu sebepten onun masal tehkiyesinde sağken ölme sürecinden (hayalen) geçtiğini görürüz. Masalda ölünün başında Kuran okunmasının da semantik görevi var. Şöyle ki Kuran yaşayanlar içindir. Kuran okunduktan sonra dirilme magik tasavvurdan doğar. Motifin bu şekilde gerçekleşmesi İslam ideolojisiyle mitolojinin karşılaşması sonucudur. Kuran okumakher iki alem için önemli süreçtir. Bu sebepten masanın bu bölümünde ölüp-dirilmenin gerçekleşmesinde bu süreçten yararlanılır.

Masalın semantiğinde ölüp-dirilme ile birlikte birkaç başka motifler de var. Bunlardan biri kuşa dönüşme ve ağaca dönüşme motifidir. ölüp-dirilme ile birlikte bunlar da masalın semantik yapısında yer alır. Bu tür dönüşümler masalın alt katında saklı günahsız kız motifinden kaynaklanmaktadır. Masalda günahsız kız ve günahkar kız – oppozisyon oluşturur. Günahkar kız Ölü Muhammed'e tam sahip olmak için karşısındaki engeli (günahsız kızı) ortadan kaldırması lazım. Bu sebepten güvercine dönüşmüş kızın avlanmasını ister. Baş kesilen güvercinin yere dökülen kanından ağaç biter. Ağaç kesildiği zaman küçük bir parçası havuza düşer. Karı havuzdan su taşıdığı zaman bu küçük parçayı da kendisiyle evine taşımış olur. bu küçük parça kıza dönüşür. Buradan kuşun, ağacın, suyun mitolojik devrindeki rolü görmüş oluyoruz. Özellikle ağaca dönüşme ve ağaçtan yaranma mitolojik düşüncenin sabit elementlerindedir. Bütün bu motifleri birleştirilirse mitolojik karakterlerdir. Bu mitolojik motifler mitolojik karakterlerin işlevine göre oluşur. Örneğin karı mitolojik karakteri anne olma işlevine sahip (3, s.129). O, Ölü

Muhammedle günahsız kız arasında önemli yere sahip. Günahsız kızın işlevi Ölü Muhammed`i diriltmekti. Günahkar kızın işlevi ise onlar arasında oluşacak herhangi bir ilişkiyi engellemekti. Ölü Muhammed`in göreviyse hakikatleri arayıp bulmaktır. Görüldüğü gibi bu işlevler bir birine bağlıdır. Bu işlevlerin olduğu mekan öbür dünyadır.

Hem “Altın Koç”, hem de “Ölü Muhammed” masallarının semantiğinde ölüp-dirilme motifi aktif yere sahip. Bu masallar, bu motifin ana fikrine ve konusuna göre oluşmuş ve gelişmiştir. Bedii düşüncedeki folklorik bilgi bu masallardaki mitolojik düşüncenin masal semantiğine girmesinde önemli yere sahip. Bedii tahayyülün ve masaldaki uydurmanın hakikat olarak kabul görmesi de masalın gelişmesinde önemli şarttır.

KAYNAKLAR

1. Azerbaycan folkloru külliyyatı. Nağıllar. 10-cu cild. Bakı: Nurlan, 2008.
2. Kazah-Ağstafa elleri. Bakı, Sabah, 1995.
3. Eliyev R. Mif ve folklor: genezisi ve poetikası. Bakı: Elm, 2005.
4. Eliyev R. Azerbaycan nağıllarında mifik görüşler. Bakı: Elm, 1992.
5. Eliyev O. Azerbaycan nağıllarının poetikası. Bakı: Seda, 2001.
6. Nebiyev A. Azerbaycan halk edebiyatı. II hisse. Bakı: Elm, 2006.